

Metodologické východiská výskumu šľachtickej korešpondencie v ranom novoveku (na príklade listov Judity Balassovej)

SABINA DANKOVÁ

*Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela
v Banskej Bystrici*

Methodological basis for the research of early modern aristocratic correspondence (on the example of Judit Balassa)

Abstract: Letters have always played an important role as means of communication. As a historical source, they convey information about various aspects of life of their period, including both public and private. In this paper, I analyse the methodological principles and possibilities of conducting historical research of early modern aristocratic correspondence. The first part of the study deals with the theoretical questions related to historical letters. The second part verifies the methodological approaches providing examples based on the research of correspondence of the family Koháry from the 17th century, while pointing out the possibilities and limits of interpretation. The aim of the study is not to present the results of complex research, but it rather serves as an analysis of characteristics and distinctiveness of historical letters, and demonstrates some of the methods of scientific approach towards historical correspondence.

Keywords: correspondence, early modern period, aristocracy, egodocuments, communication.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2023.26.01.99-115>

Korešpondencia ako prameň

Korešpondencia patrí medzi pramene písomnej povahy. Síce už v minulosti bola historikmi vyhľadávaným zdrojom poznania, avšak bola využívaná predovšetkým na výskum politických a vojenských dejín, pričom súkromná korešpondencia aristokratických a šľachtických rodov zostávala relatívne dlho na pokraji záujmu.¹

¹ SCHULTE, Regina – Von TIPPELSKIRCH, Xenia (eds.): *Reading, Interpreting and Historicizing: Letters as Historical Sources*. Florence : European University Institute, 2004, s. 5; LENGYELOVÁ, Tünde: „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“. Korešpondencia Judity Balassovej so synom Štefanom II. Kohárom. In: *„Za Boha, kráľa a vlasť!“ Kohárovcovia v uhorských dejinách*. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 11. Za posledné obdobie badať nárast záujmu o historické listy. V súčasnosti sa výskumu ranonovovekej korešpondencie venuje James Daybell, ktorý sa vo svojich publikáciách zameriava na otázky týkajúce sa postavenia a roly žien v ranonovovekej britskej spoločnosti. Z metodologického hľadiska je mimoriadne prínosná jeho práca *The*

Ako spôsob komunikácie disponuje korešpondencia špecifickými črtami. Základnou ideou korešpondenčnej komunikácie je, že sa listy posielajú z dôvodu neprítomnosti s účelom navodiť abscentujúci pocit „prítomnosti“.² Hoci je takéto chápanie vo svojej podstate pravdivé, v skutočnosti platí, že korešpondencia je viacúrovňovým médiom presahujúcim úzko vymedzenú oblasť výmeny informácií medzi odosielateľom a adresátom.³

K dôležitým aspektom korešpondenčnej komunikácie, ktoré je potrebné zohľadniť pri výskume, patrí otázka autorstva. Okrem toho sa v listoch môžu vyskytovať rôzne intertextuálne odkazy vznikajúce pri procese tvorby textu prostredníctvom imitácie, adaptácie alebo kompilácie. Ďalší problematický bod tvoria prepisy listov, ktoré mohli vzniknúť aj o mnoho rokov neskôr, niekedy aj stáročí, pričom kopírujúca osoba mohla pôvodný text pozmeniť, čím sa stala jeho spoluautorom. Podstatná je aj otázka miery vplyvu sprostredkovateľa⁴ na konečnú podobu listu. Ide o to, akým spôsobom sa prejavilo na texte listu, ak bol spísaný pisárom, ktorému pôvodca správu diktoval.

Každý výskum ranonovovekej korešpondencie by mal začať zisťovaním písárskeho statusu listu. Prvou úlohou je identifikácia, či je list skutočne písaný vlastnou rukou pôvodcu, alebo bol diktovaný a spísaný inou osobou, prípadne bol napísaný na základe konceptu pôvodcu. Ide o súčasť tzv. vonkajšej kritiky prameňa, kde sa popri otázke autorstva

Material Letter in Early Modern England. Manuscript Letters and the Culture and Practices of Letter-Writing, 1512–1635 z roku 2012, v ktorej skúmal ranonovovekú korešpondenciu ako komunikačný prostriedok a možnosti jej využitia pri historickom výskume. V tejto súvislosti je pozoruhodnou publikáciou *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe* z roku 2000 od Istvána Györgya Tótha. V diele sledoval šírenie vzdelanosti a písomnej kultúry v 17. – 18. storočí, pričom si všimol aj jazyk, štylistiku, gramatiku, písárske chyby a pod. Z konceptuálneho hľadiska je taktiež zaujímavá aj publikácia od Kingy Papp s názvom *Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben*, ktorá vyšla v roku 2015. V práci sa venovala jednotlivým členom rodiny Kálnokiovcov, pričom popri korešpondencii skúmala aj iné osobné písomnosti. Z hľadiska ranonovovekej šľachtickej komunikácie je veľmi prínosnou štúdiá Diany Duchoňovej s názvom *Špecifiká komunikácie na aristokratických dvoroch v ranom novoveku*, uverejnená v ročenke *Historické štúdie* z roku 2015. V publikácii sa venovala problematike korešpondenčnej komunikácie a šírenia informácií v prostredí spoločensky najvyššie postavenej vrstvy spoločnosti. Ďalšou významnou prácou v slovenčine je štúdiá Anny Fundárkovej *Listy ako médium symbolickej komunikácie v aristokratickom prostredí*, uverejnená v zborníku *Historica* v roku 2014. Publikácia je inšpiratívna okrem metodológie aj z hľadiska interpretačných možností.

² SCHULTE – Von TIPPELSKIRCH, *Reading, Interpreting...*, s. 6.

³ DAYBELL, James: *The Material Letter in Early Modern England. Manuscript Letters and the Culture and Practices of Letter-Writing, 1512–1635*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2012, s. 12.

⁴ PAPP, Kinga: *Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben*. Kolozsvár : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015, s. 22.

a pôvodnosti zisťujú aj okolnosti vzniku prameňa.⁵ V období raného novoveku bolo bežnou praxou, že pisár nielenže list spísal, ale aj podpísal meno pôvodcu.⁶ S okolnosťami vzniku listu súvisí aj otázka stupňa spontaneity oproti premyslenému, vedomému postupovaniu pri jeho koncipovaní.

Využívanie služieb pisára bolo v ranom novoveku bežnou záležitosťou. Často bola prvotnou príčinou ich zamestnávania negramotnosť. Mohli však zavážiť aj iné okolnosti, napr. zhoršený zdravotný stav alebo spoločenské konvencie. V súvislosti s otázkou určenia statusu listu je taktiež dôležité podotknúť, že nie všetky archívne materiály, ktoré bývajú zaradené do korešpondencie, sú listami v pravom zmysle slova. Ak dokument nenesie známky po posielaní, t. j. absentuje adresa, zahnutie, pečate alebo znaky po nich, ošúchanie vonkajšej časti a pod., môže ísť o koncept alebo kópiu.⁷

Listy ako dokumenty písomnej povahy zachytávajú historické aj lingvistické dáta.⁸ Existujú rôzne prístupy k výskumu používania písma a jeho znakových podôb. V závislosti od svojho zamerania pristupujú vedné disciplíny ako literárne dejiny, etnológia, jazykoveda či história k písanému textu odlišným spôsobom. Popri poznávaní minulých podôb európskych jazykov poskytujú historické listy pohľad na spôsoby písania a čítania korešpondencie, ako aj na spoločensko-kultúrne prostredie, v ktorom vznikali.⁹

Formálna stránka korešpondencie vychádzala z aktuálne platných noriem, ktoré sa v priebehu období menili. To znamená, že listy vzniknuté v určitom období vo väčšej či menšej miere odrážali formálne znaky charakteristické pre korešpondenciu danej doby. Hoci existovali pravidlá regulujúce spôsob, akým mali byť listy koncipované, práve obdobie raného novoveku bolo charakteristické núdzovými riešeniami a improvizáciou pri písaní. Popri vnútornej štruktúre listu je dôležitý aj text na vonkajšej strane. Okrem adresy sa tu môžu nachádzať údaje o datovaní či obsahu, ako aj inštrukcie pre doručovateľa, zápisy o trase doručenia, či pečate.¹⁰ Rovnako aj údaje o čase doručenia (poznačené prijímateľom), o tom, ako dlho trvalo doručenie listu. Tieto prvky sú

⁵ MAREK, Jaroslav: *O historizmu a dejepisectví*. Praha : Academia, 1992, s. 46.

⁶ DAYBELL, *The Material Letter...*, s. 23; FUNDÁRKOVÁ, Anna: Listy ako médium symbolickej komunikácie v aristokratickom prostredí. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : Historica*, roč. 48, 2014, s. 74-75.

⁷ DAYBELL, *The Material Letter...*, s. 23-25.

⁸ SHEMEK, Deanna: Letter Writing and Epistolary Culture. In: *Oxford Bibliographies Online: Renaissance and Reformation*, 2013, s. 1. DOI: 10.1093/OBO/9780195399301-0194

⁹ PAPP, *Tollforgató Kálnokiak...*, s. 7; Del LUNGO CAMICIOTTI, Gabriella: Letters and Letter Writing in Early Modern Culture: An Introduction. In: *Journal of Early Modern Studies*, č. 3, 2014, s. 17.

¹⁰ DAYBELL, *The Material Letter...*, s. 12-13.

významné pre hlbšie pochopenie priebehu korešpondenčnej komunikácie v danom období.

Pri štúdiu listov sa skúma podoba textu, jazyk, štýl, gramatika, pravopis a písárske chyby, prípadne aj využívanie zdvorilostných formuliek. V súvislosti s rukopisom je možné vykonať aj jeho grafologický rozbor. Analýza výrazových prostriedkov nachádzajúcich sa v texte spadá do tzv. vnútornej kritiky prameňa.¹¹ Na základe týchto údajov je možné vytvoriť napr. vzdelanostný alebo morálny profil autora prameňa.

Pri výskume vzájomnej korešpondenčnej komunikácie sa prihliada aj na vzťah odosielateľa k adresátovi. Je dôležité si vyjasniť, či išlo o vzťah v zmysle podriadenosti, nadriadenosti, alebo rovnosti.¹² Taktiež platí, že nie všetka korešpondencia bola adresovaná jednej osobe. Niektoré listy boli určené širšiemu publiku, niekedy aj na „verejnú“ šírenie. Keďže väčšinou tvorí korešpondencia súčasť širších sociálno-komunikačných vzťahov, nemala by sa skúmať ako izolovaný text, pričom však platí, že reprezentuje len jednu stranu vzájomnej písomnej komunikácie.¹³

Iný prístup predstavuje materiálny výskum korešpondencie, pri ktorom sa študujú fyzické charakteristiky listov a k nim prisudzovaný význam. Medzi sledované rysy patria napr. rukopis, veľkosť a kvalita papiera, rozloženie strán a význam pečatí.¹⁴ Materiálna stránka listov je zdrojom poznania spoločenských a kultúrnych podmienok a kontextu doby, v ktorej vznikali. Tieto aspekty vypovedajú nielen o technológii písania v minulosti a o podmienkach doručovania listov, ale aj o spoločenských praktikách vo vzťahu k role listov v každodennom živote ľudí.¹⁵ S touto skutočnosťou súvisí aj nevýhoda moderných tlačенých edícií listov, ktoré nezohľadňujú význam tvorený fyzickými znakmi, ktoré ku korešpondenčnej komunikácii neodmysliteľne patrili.¹⁶

Pri výskume korešpondencie sa samozrejme sleduje aj námet a obsah listov, vrátane spoločenských a kultúrnych odkazov, pričom sa vyhodnocuje dôveryhodnosť informácií. Aj keď od staroveku existovali normy regulujúce písanie listov, súčasne však listy poskytovali priestor pre spontánne vyjadrenie pocitov a myšlienok nielen jednotlivca, ale aj spoločnosti. V tomto duchu vyniká najmä súkromná korešpondencia, ktorá taktiež umožňuje nahliadnuť do intímnej alebo domácej sféry, dozvedieť sa o pocitoch a prežívaní. Pre ranonovovekú korešpondenciu je

¹¹ MAREK, *O historizmu a dějepisectví...*, s. 46.

¹² SCHULTE – Von TIPPELSKIRCH, *Reading, Interpreting...*, s. 6; FUNDÁRKOVÁ, *Listy ako médium symbolickej komunikácie...*, s. 73-74.

¹³ DAYBELL, *The Material Letter...*, s. 12-13.

¹⁴ DAYBELL, *The Material Letter...*, s. 10-11.

¹⁵ Del LUNGO CAMICIOTTI, *Letters and Letter Writing...*, s. 21-22.

¹⁶ DAYBELL, *The Material Letter...*, s. 11.

však charakteristické, že deliaca línia medzi súkromnou a verejnou sférou nie je celkom jasná. Korešpondencia súkromných osôb v sebe zahŕňa takmer všetky oblasti spoločenského života: politiku, náboženstvo, morálne a kultúrne javy, otvorené a sporné otázky, ale aj problémy rodinného života či hospodárske záležitosti.¹⁷ Z tohto pohľadu možno konštatovať, že listy sú zrkadlom odhaľujúcim informácie o dobe, v ktorej vznikli, tiež však o svojich autoroch a príjemcoch.

V súčasnosti výskum rôznych osobných prameňov predpokladá interdisciplinárny prístup. Denníky, memoáre, autobiografie, testamenty a listy sa môžu súčasne skúmať z pohľadu literárnej vedy, histórie, sociológie, etnografie, či psychológie. Keďže tieto dokumenty nevznikli v dôsledku vedomej činnosti profesionálnych spisovateľov, sú odzrkadlením aktu písania svojej doby na individuálnej aj spoločenskej úrovni, pre ktoré je charakteristický určitý habitus, čiže súbor vonkajších znakov. V západoeurópskych spoločenských vedách sa pre tento typ prameňov ujal názov „egodokument“.¹⁸ Pre tento výraz existujú rôzne definície, v jednoduchosti ho však možno chápať ako osobné pramene, v ktorých sa ego zámerne alebo neúmyselne odhaľuje alebo skrýva.¹⁹

Všetky typy textu spadajúce do tejto kategórie súvisia s časom, so spomínaním, s pamäťou. Písaný text na jednej strane nahrádza individuálnu pamäť, na druhej strane písomné zaznamenanie textu zaručuje jeho pretrvávanie. Korešpondencia však na rozdiel od autobiografie a memoárov nie je retrospektívnym žánrom, hoci sú v nej prítomné prvky spomínania a autocenzúry. Naopak, listy sa obvykle písali, podobne ako denníky, v období bližšom k opisovaným udalostiam, pričom spomínanie, hodnotenie a výklad udalostí sa ešte neuplatnili v plnej miere. Vzťah k prítomnosti je charakterizovaný spontánnosťou, čoho dokladom sú vsuvky, dodatky, nečakané zvraty a náhle zmeny tém.²⁰

Významnou funkciou listov ako egodokumentov je aj vytváranie identity a sebareprezentácie pisateľa. Prostredníctvom písaného textu môžu jeho autori sformovať svoj vlastný obraz podľa svojich predstáv a želania. Takýmto spôsobom sa z písaného textu stáva nástroj sebareprezentácie, ktorý umožňuje vytvárať určitý sebaobraz a hrať spoločenské roly. Tieto sebaobrazy, formy identity a správania sa menia v závislosti od individuálnych spoločenských rolí, sú ovplyvňované

¹⁷ FUNDÁRKOVÁ, Listy ako médium symbolickej komunikácie..., s. 75; SCHULTE – Von TIPPELSKIRCH, *Reading, Interpreting...*, s. 6.

¹⁸ PAPP, *Tollforgató Kálnokiak...*, s. 15.

¹⁹ Rudolf Dekker cit. Jacquesa Pressera: DEKKER, Rudolf: Jacques Presser's Heritage: Ego-documents in the Study of History. In: *Memoria y Civilización* 5, 2002, s. 14.

²⁰ PAPP, *Tollforgató Kálnokiak...*, s. 16-18.

kultúrnymi, jazykovými a spoločenskými normami a neprejavujú sa iba v písanej podobe, ale aj v spôsobe života a skutkoch osôb.²¹

Rovnako však platí, že nielen egodokumenty sú v dôsledku formovania mysl'ou svojho tvorcu subjektívneho charakteru. Aj samotné historické dielo vypracované na základe týchto prameňov je výsledkom ľudskej práce. Hoci sa navonok javí predovšetkým ako súbor poznatkov, ktorý zhromažďuje údaje o minulej skutočnosti,²² tieto fakty však samé za seba nehovoria – prehovoria jedine vtedy, keď sa na ne historik odvoláva. Výber faktov, ich poradie a súvislosti určuje historik. Základný fakt o minulosti sa historickým faktom stáva prostredníctvom interpretácie.²³ Korešpondencia, obzvlášť súkromná, v sebe zahŕňa obrovské množstvo rôznorodých údajov. Úlohou historika je objaviť významné fakty v závislosti od skúmanej témy a tie premeniť na fakty historické, a súčasne nevyhnutne eliminovať množstvo bezvýznamných faktov ako fakty nehistorické. Je to opak predstavy z 19. storočia, podľa ktorej sa dejiny skladajú z kombinácie maximálneho počtu nezvratných a objektívnych skutočností.²⁴

Možnosti výskumu korešpondencie

Existujú rôzne prístupy zamerané na získavanie historických poznatkov, ktoré sa uplatňujú v závislosti od problematiky výskumu a povahy prameňa. V prípade korešpondencie je najvyužívanejším z nich priama metóda, založená na bezprostrednom skúmaní prameňa, v ktorom sú informácie priamo obsiahnuté. Pri tejto metóde sa postupuje od jednotlivín nachádzajúcich sa v prameni k zovšeobecňovaniu.²⁵

Listy z pohľadu ich obsahovej stránky v sebe zahŕňajú množstvo rôznych druhov informácií. Môže za to aj prudký nárast korešpondencie spôsobený zvýšením miery gramotnosti, ako aj pretvorenie metód písania listov, ku ktorému došlo v Európe v priebehu 14. – 16. storočia. V období raného novoveku sa korešpondencia využívala ako všestranný komunikačný prostriedok na osobné, intelektuálne, administratívne, diplomatické, obchodné a umelecké účely. V tomto duchu dokázala ranonovoveká korešpondencia synkretizovať literárnu a neliterárnu, verejnú a súkromnú, elitnú a ľudovú kultúru tak, ako žiadny iný typ písomnosti.²⁶ Rodinná korešpondencia nepredstavuje bohatý prameň len pre

²¹ PAPP, *Tollforgató Kálnokiak...*, s. 18-21.

²² MAREK, *O historizmu a dějepisectví...*, s. 49.

²³ CARR, Edward Hallett: *Co je historie?* Praha : Svoboda, 1967, s. 11-15.

²⁴ CARR, *Co je historie?...*, s. 17.

²⁵ ZOUNEK, Jiří – ŠIMÁNĚ, Michal: *Úvod do studia dějin pedagogiky a školství. Kapitoly z metodologie historicko-pedagogického výzkumu.* Brno : Masarykova univerzita, 2014, s. 50-51.

²⁶ SHEMEK, *Letter Writing and Epistolary Culture...*, s. 1.

úzko poňaté dejiny rodu, ale obsahuje zaujímavé údaje aj z pohľadu všeobecných dejín. Dôležitosť korešpondencie pre výskum dejín spočíva aj v tom, že sa v nej môžu nachádzať dôverně vyjadrenia odhaľujúce skryté súvislosti týkajúce sa vtedajších udalostí.²⁷

Na potreby predkladanej štúdie bola vybraná vzorka v podobe súboru korešpondencie rodiny Koháryovcov, ktoré boli využité ako príklady na overenie metodologických téz. Korešpondencia rodiny Koháryovcov tvorí súčasť fondu Koháry-Coburgovcov uloženého v Štátnom archíve v Banskej Bystrici.²⁸ Zlomkovitý rodinný fond Koháryovcov sa nachádza aj v Maďarskom národnom archíve v Budapešti,²⁹ ktorý tiež obsahuje malú zbierku korešpondencie. Rozsiahly a bohatý fond Koháry-Coburgovcov v Banskej Bystrici bol pôvodne uložený v kaštieli vo Svätom Antone. Prvé pokusy o usporiadanie materiálov prebiehali už v 18. storočí. Následne sa iniciatívy chopilo niekoľko úradníkov a archivárov, pričom každý z nich postupoval podľa vlastných metód. V konečnom dôsledku to viedlo k neprehľadnému usporiadaniu materiálov. V prípade korešpondencie zostala asi tretina nespracovaná, v pôvodne usporiadaných častiach nenasledujú listy za sebou ani podľa pisateľa, ani podľa adresáta, ani na základe vecných alebo chronologických údajov. Vzniklo síce zopár katalógov, z ktorých sú niektoré do istej miery použiteľné, no väčšinou nie.³⁰ Možnosti výskumu sú tým pádom obmedzované nielen spôsobom usporiadania fondu, ale vo veľkej miere aj absenciou moderných archívnych pomôcok. Tento stav možno považovať za hlavnú príčinu neprebádanosti tohto relatívne dobre zachovalého fondu.³¹ V tejto súvislosti je dôležité podotknúť, že predkladaná štúdia nepredstavuje výsledok komplexného výskumu, je len sondou slúžiacou na overovanie metodologických východísk.

²⁷ VISKOLCZ, Noémi – ZVARA, Edina (eds.): *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*. Budapest : MTA KIK – Kossuth Kiadó, 2019, s. 8.

²⁸ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), rodový archív Koháry-Coburg (ďalej f. KC).

²⁹ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár Budapest, P 2257 Családi fondtöredékek – 667 Koháry család.

³⁰ OTRUBA, Štefan et al.: *Štátny archív v Banskej Bystrici. Sprievodca po archívnych fondoch II*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1969, s. 11-14.

³¹ Medzi najvýznamnejšie práce, ktoré sa venovali korešpondencii Koháryovcov, možno radiť niekoľko štúdií uverejnených v zborníku ĎURIANOVÁ, Mária (ed.): *„Za Boha, kráľa a vlasť!“ Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában*. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, 256 s. V súčasnosti korešpondenciu Koháryovcov pre svoj výskum využíva Zoltán Igor Komjáti. Ide v prvom rade o tie práce, v ktorých sa venuje pôsobeniu Štefana II. Koháryho na poste fil'akovského hlavného kapitána (1667 – 1682). Sleduje rôzne vojenské, právne, správne, a pod. problémy života na pohraničí, pričom z rodovej korešpondencie využíva predovšetkým korešpondenciu Štefana II. Koháryho.

Zaujímavý typ informácií, nachádzajúcich sa v korešpondencii, sú údaje týkajúce sa spôsobu, akým prebiehala korešpondenčná komunikácia. O intenzívnej výmene listov medzi Juditou Balassovou³² a jej synom Štefanom II. Kohárom vypovedá nielen veľké množstvo zachovanej korešpondencie, ale aj údaj na začiatku listu z roku 1677: „*V jeden deň som dostala dva Tvoje listy, na tie odpoviem zajtra alebo pozajtra.*“³³ Judita taktiež zamestnávala služobníka, ktorého zvykla posielat' za svojim synom, ktorý aj doručoval listy medzi nimi: „*V piatok ráno prišiel s Tvojím listom môj človek, ktorý za Tebou chodí, od ktorého som sa dozvedela, že pán generál Leslie bol u Teba, a nečakajúc tak dôstojného človeka u seba, predsa bolo v zhone všetko počestne.*“³⁴

V ranonovovekej spoločnosti mali osoby vyššieho spoločenského postavenia lepší prístup k informáciám ako osoby z nižších spoločenských vrstiev. Pre šľachtu bola korešpondenčná komunikácia nástrojom vytvárania a udržiavania komunikačných sietí.³⁵ Šľachta si prostredníctvom korešpondencie vymieňala informácie o situácii v krajine a dianí v ich okolí. Judita Balassová sa zo Sitna sťažovala v liste z roku 1681 svojmu švagrovi Žigmundovi Esterházymu, že „*v tejto [časti] krajiny je všetko drahé, víno, pšenicu, seno, ovos požili vojská Jeho Veličenstva, obzvlášť tu z dedín okolo banských miest.*“³⁶ O zaujímavej udalosti informovala Judita Balassová taktiež zo Sitna svojho syna Štefana II. Koháryho v roku 1679: „*... pri [Banskej] Bystrici, [Slovenskej] Ľupči je mnoho kurucov, aj by boli*

³² Judita Balassová (cca 1634 – 1711), dcéra Judity Bosnyákovej a Imricha II. Balassu, druhá manželka Štefana I. Koháryho (1616 – 1664). Zosobášili sa v roku 1648 a mali spolu šesť detí: Štefana II. (1649 – 1731), Juditu (1650 – 1718), Imricha (1652 – 1664), Farkaša (1654 – 1704), Jána I. (1657 – 1696) a Gabriela (1659 – ?). Z korešpondencie Judity Balassovej vyplýva, že sa v období medzi rokmi 1654 – 1683 najčastejšie zdržiavala na Čabradi a Sitne, ktoré boli majetkom rodiny Koháryovcov. Jej najstarší syn Štefan II. Koháry adresoval listy svojej matke z Viedne, kde študoval, a v období 1667 – 1682 sa v najväčšej miere zdržiaval vo Filákovke, kde pôsobil ako hlavný kapitán hradu. LENGYELOVÁ, „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“..., s. 10-11.; KOZICZ, János: A török elleni harcok vitézi hagyományja a Koháry családban. In: *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára*. Budapest – Kecskemét : Piarista Rend Magyar Tartományja, 2015, s. 19-54.; FÜLÖP, László – BARKÓCZY, László: Korabeli feljegyzések a Koháry családdal kapcsolatban. In: *Honismeret*, č. 4, 2016, s. 54-58.

³³ *Egy nap két leveledet vettem, azokra holnap vagy holnap utan valasztot adok...* ŠA BB, f. KC IV, no. 1552. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 07. 1677.

³⁴ *Pünkten reggel érkezet leveled hozad jaró emberem, melytül érttettem, hogy General Leszli uram nalad volt, s nem varvan olly méltóságos embert magadhoz, méghis hamarjában böcsületessen volt minden dolgh...* ŠA BB, f. KC IV, no. 1586. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 07. 1679.

³⁵ DUCHONOVÁ, Diana: Špecifická komunikácie na aristokratických dvoroch v ranom novoveku. In: *Historické štúdie* 49, 2015, s. 19-21.

³⁶ *Ezen a feölden minden draga, bor, buza, széna, zab, az eó Feölséghe Hadaj el élték, kivalt keppen it az banya varosak körül valo falukot...* ŠA BB, f. KC IV, no. 1014. Judita Balassová Žigmundovi Esterházymu, 29. 11. 1681.

Metodologické východiská výskumu šľachtickej korešpondencie v ranom novoveku ...

spálili časť Banskej Bystrice. Videli sme oheň, ale neviem, či to bolo ono alebo niečo iné, ale bol veľký oheň".³⁷ Neskôr v tom istom roku ho informovala o tom, že už aj v Banskej Štiavnici sa objavil mor, v niekoľkých domoch všetci zomreli, pričom sa obyvatelia pred nákazou chránili vydymovaním.³⁸ Išlo o veľmi zásadné záležitosti z hľadiska bezpečnosti, a z tohto dôvodu je pochopiteľné, že sa údaje vypovedajúce o vojenskom, mocenskom, existenčnom, či inom ohrození vyskytovali v korešpondencii šľachty relatívne často.

Podobne aj zdravotný stav bol častou témou súkromnej korešpondencie. V listoch sa nachádzajú údaje nielen o úrazoch a chorobách, ale aj o spôsobe liečby, ktorú ľudia v minulosti využívali. Vo svojom liste z roku 1678 sa Judita Balassová vyjadrovala k liečbe nariadenej lekárom: „*Otvorila som list lekára, pretože som chcela vedieť, čo nariadil, ale rezanie žily by som podľa môjho úsudku neodporúčala, pretože bol pán veľmi chorý na žalúdok a hlavu, ale nikdy mu žilu nerezali. Lekár ani nepíše, akú žilu treba rezať. [...] Ja by som užila iné lieky, nech sa žalúdok vyčistí*...“.³⁹

Z predošlého príkladu je zjavné, že korešpondencia poskytovala priestor na prezentovanie vlastných názorov. Judita Balassová, ktorá si vážila zdravie a zaujímala sa o spôsoby liečby, sa mnohokrát vyjadrovala aj k záležitostiam, ktoré boli nebezpečné alebo zdraviu škodlivé. Ohľadom sánkovania svojmu synovi napísala, že si pritom raz buď nohu alebo ruku zlomí.⁴⁰ Poľovačku, ktorá bola populárnou záľubou šľachticov, považovala za „*veľmi nešťastnú zábavu*“, pri ktorej sa môže prihodiť mnoho nehôd.⁴¹ V roku 1678 posielala svojmu synovi vodu na liečenie „*tak dobrú, ako konvalinková voda*“, ktorú mal použiť na bolesť kostí, čo podľa nej nebolo treba brať na ľahkú váhu.⁴² Judita z rovnakých princípov neschvaľovala ani jeho nezdravé návyky, ako fajčenie, zlú stravu, či nepokojnosť.⁴³

V rodinnej korešpondencii šľachty sa veľmi často riešila aj otázka odievania. Judita Balassová sa ako starostlivá matka starala o odev svojich

³⁷ *...hogy Besztercze, Lipcze tájan sok kurucz van, és hogy meghis égették volna Besztercze Banyanak egy részét. Lattunk tüzet, de nem tudom, a volte vagy mas, de nagy tűz volt.* ŠA BB, f. KC IV, no. 1586. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 07. 1679.

³⁸ ŠA BB, f. KC IV, no. 1592. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 24. 09. 1679.

³⁹ *En fel szakasztottam levelét akarvan tudni mit rendelte, de az érvagást én az én itélettem szerint nem javalanam, mert az úr igen beteges volt gyomrara, s fejére, de érvagással soha sem élt, azt sem írja megh micsoda eret [...] keöl vagni, ezekel az más féle orvosagokkal élnék, had tisztúlna ki az gyomor...* ŠA BB, f. KC IV, no. 1564. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 03. 1678.

⁴⁰ ŠA BB, f. KC IV, no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670.

⁴¹ *Vadaszatnak vajjon kelete ezis igen szerentsétlen mulatsagh...* ŠA BB, f. KC IV, no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670.

⁴² *...im kultem uizet ezis uan oli io mint az giönd uirag uiz azt az cont faidalmat nemkel trefara ueni...* ŠA BB, f. KC IV, no. 1575. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 01. 08. 1678.

⁴³ ŠA BB, f. KC IV, no. 1475. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 03. 1672.

detí. V roku 1667 svojmu synovi písala, že dala kúpiť kožušinu z kuny, čo však v Banskej Bystrici nemali.⁴⁴ V tom istom liste sa zmienila, že mu dala ušiť dolomán (kabátec), ktorý mu aj poslala, aby zistili, či ho bude potrebné upravovať.⁴⁵ Po gombíky na jeho mentieku (plášť) poslala až do Prešporku a poslala mu aj zateplené nohavice,⁴⁶ ktoré sa mu v zime určite zišli.

Oblečenie svojmu synovi zaobstarávala aj v neskoršom období. V roku 1679 mu písala, že nestihla dať pre neho ušiť ním žiadaných 12 košiel a spodné nohavice z toho jemného plátna, ktoré doniesol. Avšak boli u nej ešte štyri nové košeľe, tie mu poslala, a aj štyri nové nohavice. Dvoje z nich boli užšieho strihu, tie dala ušiť z toho plátna, čo Štefan doniesol, a ďalšie dvoje, ktoré boli širšie, dala ušiť z jej vlastného plátna. Štefan sa mal vyjadriť k tomu, ktoré plátno a strih sa mu páčili viac, aby aj ostatné mu mohla dať takým spôsobom ušiť.⁴⁷ V tom istom liste sa sťažovala, ako ťažko sa zháňala čipka, ktorú dala prišit' na ručník. Ak by však bola išla do Viedne, mohla by priniesť čipku aj na jeho ručníky, aj na košeľe, keďže Štefan chcel dvanásť košiel, ale čipku priniesol len na sedem.⁴⁸ Súkromná korešpondencia šľachty je vynikajúcim zdrojom poznania odevnej kultúry. Zmienky o textíliách, strihoch, ozdobách a ďalších odevných prvkoch vypovedajú nielen o osobnom vkuse, ale vďaka nim si môžeme vytvoriť obraz o nárokoch šľachty na luxus, o ich estetických potrebách i materiálnej kultúre.⁴⁹ Z uvedených príkladov taktiež vyplýva, že korešpondencia šľachty vypovedá aj o spôsobe a problémoch so zaobstarávaním materiálov na odevné účely.

Podobne ako v prípade odievania, významnú časť korešpondencie tvoria aj informácie týkajúce sa stravovania. Pre ich hojný výskyt bola konzumácia rýb v ranonovovekom Uhorsku populárnou záležitosťou.⁵⁰ V liste z roku 1678 sa Judita Balassová zmieňuje o potočných rybách, ktoré zaobstarávali v Uhorskom a v Málinci. Mala v pláne poslať tučnú solenú rybu, keďže za živa by to možné nebolo, pričom jej šťavu už neodporúčala pri varení soliť, pretože by to už bolo príliš slané na jedenie.⁵¹ Zvyčajne sa potraviny spomínajú v súvislosti s ich posielaním. V takejto súvislosti sa v listoch nachádzajú zmienky o ovocí, napr. o čerešniach,⁵²

⁴⁴ ŠA BB, f. KC IV, no. 1432. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 12. 1667.

⁴⁵ ŠA BB, f. KC IV, no. 1432. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 12. 1667.

⁴⁶ ŠA BB, f. KC IV, no. 1432. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 12. 1667.

⁴⁷ ŠA BB, f. KC IV, no. 1586. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 07. 1679.

⁴⁸ ŠA BB, f. KC IV, no. 1586. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 07. 1679.

⁴⁹ LENGYELOVÁ, Tünde: *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava : Slovart, 2016, s. 75-78.

⁵⁰ DUCHOŇOVÁ, Diana – LENGYELOVÁ, Tünde: *Hradné kuchyne a šľachtické stravovanie v ranom novoveku. Radosti slávností, strasti každodennosti*. Bratislava : Veda, 2016, s. 205-209.

⁵¹ ŠA BB, f. KC IV, no. 1564. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 16. 03. 1678.

⁵² ŠA BB, f. KC IV, no. 1552. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 07. 1677.

ríbežliach, citrónoch, hruškách, višniach, ktoré by boli dobré do torty, či v slivkových *lektvaroch* (liečivé prípravky). Okrem toho Judita Balassová svojmu synovi posielala aj mandle, hrozienka, hladkú múku na tortu, medové koláčiky a trstinový cukor. Na sladenie sa zvyčajne používal med, trstinový cukor pochádzajúci z Indie bol vzácnjší. Okrem toho mu posielala aj hovädzie mäso, ktoré bolo mimoriadne obľúbené v ranom novoveku, kapustu, chlieb, ktorý tvoril základ uhorskej kuchyne, a veľmi populárne korenie šafran.⁵³ Korešpondencia šľachty je cenným zdrojom informácií o dobovom stravovaní. Môžu sa v nej nachádzať aj zmienky o pôvode potravín, ich kvalite, spôsobe využitia, prípadne cenách. Údaje o potravinách, nachádzajúce sa v korešpondencii, môžu byť prameňom aj pre hospodárske dejiny.

Súkromná korešpondencia šľachty vypovedá mnoho o rodinných vzťahoch medzi jej príslušníkmi. Judita Balassová chcela, aby sviatky trávila rodina spolu na Čabradi. Svojmu synovi pred Vianocami napísala: „*bolo by lepšie, ak by si sem na sviatky prišiel.*“⁵⁴ Ako starostlivá matka sa v značnej miere zaujímal o jeho zdravotný stav. V jednom nedatovanom liste ho karhala, že si nedával na seba pozor a zranil sa. Táto udalosť ju zjavne rozrušila, pretože sa kvôli tomu chystala ísť za ním a list ukončila slovami: „...*písala som dnes v nedel'u o siedmej poobede so smutným srdcom.*“⁵⁵ V tejto súvislosti mu tiež dohovárala aby sa oženil, aby mal niekoho, kto by mu mohol pomôcť riadne sa o seba postarať.⁵⁶ V tom čase mal Štefan II. dvadsaťosem rokov. V ranom novoveku mohli síce chlapi uzavrieť manželstvo od 14 rokov, z tohto obdobia sú však známe aj prípady, kedy sa muži z rôznych dôvodov ženili až po tridsiatke ako „starí mládenci“. ⁵⁷ Z korešpondencie vyplýva, že Judita Balassová si priała, aby sa jej najstarší syn oženil. Už v roku 1664, keď mal Štefan pätnásť rokov, mu v liste odporučila, aby skončil so štúdiom a oženil sa.⁵⁸ Kvôli ženbe naňho naďalej naliehala v priebehu 70. rokov 17. storočia,

⁵³ ŠA BB, f. KC IV, no. 1585. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 04. 07. 1679; LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore...*, s. 138-140; DUCHOŇOVÁ – LENGYELOVÁ, *Hradné kuchyne...*, s. 194-199, 221.

⁵⁴ „*...job uolna ha az inepre ide iunel.* ŠA BB, f. KC IV, no. 1432. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 12. 1667.

⁵⁵ „*irtam ma uasarnap hat orakor delutan somoru siuel.* ŠA BB, f. KC IV, no. 1911. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu.

⁵⁶ ŠA BB, f. KC IV, no. 1552. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 10. 07. 1677.

⁵⁷ Napr. Pavol Pálffy mal 37 rokov, Mikuláš Pálffy mal približne 30, Štefan Illésházy mal pri prvom sobáši 30 rokov. FUNDÁRKOVÁ, Anna: *Barokový aristokrat*. Bratislava : Veda, 2018, s. 61; DUCHOŇOVÁ, Diana: *Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť*. Bratislava : Veda, 2017, s. 429. Dôvodov na sobáš v neskoršom veku mohlo byť mnoho. Mohlo ísť okrem iného o taktický krok súvisiaci s hľadaním adekvátnej partnerky, ale k odkladu ženby mohlo dôjsť aj kvôli plneniu vojenskej funkcie.

⁵⁸ ŠA BB, f. KC V, no. 15486. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 07. 1664.

kedy už mal po dvadsiatke. Dôvody, prečo sa Štefan II. Koháry napokon nikdy neoženil, sú dodnes nevyjasnené.⁵⁹

V korešpondencii sa v malej miere nachádzajú aj zmienky týkajúce sa činností, ktorým sa šľachta s obľubou venovala. Spôsoby spríjemnenia voľného času boli rôznorodé, a záviseli od charakteru a preferencií ľudí. Možností bolo mnoho, venovali sa vedeckým záujmom, čítaniu, písaniu poézie, rôznym ručným prácam, práci v záhrade, svojim domácim miláčikom, hrám a hazardu, tanečným a krčmovým zábavám, či poľovačke.⁶⁰ Ako príklad možno uviesť Farkaša Koháryho, mladšieho brata Štefana II. Koháryho, ktorý trávil čas lovom. Pri jednej príležitosti poslal svojej matke Judite Balassovej srnu.⁶¹ Z korešpondencie šľachty sa taktiež dozvedáme, že samotný Štefan II. trávil v mladosti v zime celé poobedia sánkovaním.⁶² Údaje o voľnočasových aktivitách sú v korešpondencii pomerne zriedkavé v porovnaní s inými typmi informácií.

Okrem toho sa v korešpondencii šľachty nachádzajú aj údaje týkajúce sa spravovania panstiev. Mnohokrát sa riešili rôzne problémy s poddanými, ale objavujú sa aj informácie o spisovaní urbárov,⁶³ alebo o výbere desiatku, jeho uložení a rozdelení medzi členov rodiny.⁶⁴ Spravovanie panstiev Koháryovcov pripadlo po smrti Štefana I. Koháryho v roku 1664 jeho manželke Judite Balassovej, ktorá túto činnosť vykonávala z pozície vdovy.

V listoch sa vyskytujú aj zmienky o rôznych sporoch a konfliktoch. Napr. v liste z roku 1674 písala Judita Balassová svojmu synovi, že sa z jeho listu dozvedela o jeho zarmútení, pretože ho niektorí jeho neprajníci udali krajinskému sudcovi Adamovi Forgáčovi.⁶⁵ Súčasne navrhla mimoriadne zaujímavé riešenie konfliktu: „... *ihned' Jeho Vel'komožnosti (eő Nghanak) napíš, že si vezmeš jeho dcéru, hned' sa jeho hnev zmierni a vec sa obráti v pokoj.*“⁶⁶

V listoch sa ľudia navzájom informovali aj o správach, ktoré sa šírili. Judita Balassová písala svojmu synovi Štefanovi II. Kohárymu v roku 1679, ktorý bol v tom čase fil'akovským hlavným kapitánom, že sa dopočula o

⁵⁹ HAJZER-MÓDLI, Éva: *Szerepek és imázséptés: Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és gondolkodásmódja.* (dizertačná práca) Budapest : ELTE, 2018, s. 79-83.

⁶⁰ LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore...*, s. 199-221.

⁶¹ ŠA BB, f. KC IV, no. 1016. Judita Balassová Márii Lujze Rechbergovej, 29. 04. 1682.

⁶² ŠA BB, f. KC IV, no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670.

⁶³ ŠA BB, f. KC IV, no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670.

⁶⁴ ŠA BB, f. KC IV, no. 1575. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 01. 08. 1678.

⁶⁵ ŠA BB, f. KC IV, no. 1518. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 04. 08. 1674.

⁶⁶ ... *avagy maris irjal csak eő Nghanak hogj a leanyat el veszed, mindgyart ... enyhodik eő Ngha horaghja, és bekeséghe fordul a dologh.* ŠA BB, f. KC IV, no. 1518. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 04. 08. 1674.

jeho zajatí kurucmi, iní však tvrdili, že ušiel na koni. Až z jeho listu sa dozvedela, že bol v poriadku a v dobrom zdraví, tak sa mohla upokojiť.⁶⁷

Aby informácie obsiahnuté v korešpondencii mali zmysel, je nevyhnutná znalosť kontextu, ktorý im dáva význam. Bádateľ sa však mnohokrát môže stretnúť s vyjadreniami (ale aj rôznymi prepismi mien osôb, názvov miest a dedín a pod.), ktoré sú kvôli nejasnej formulácii veľmi ťažko rozlúštiteľné. V niektorých prípadoch zostávajú tieto formulácie nevyjasnené, pretože nie sú dostupné ďalšie údaje, ktoré by bližšie určovali ich význam. Medzi takéto často sa vyskytujúce problematické vyjadrenia patria rôzne variácie výrazu „vec“, ako napr. v liste Judity Balassovej synovi Štefanovi II. Kohárymu z roku 1672: „*Jurajovi Bezeghovi som napísala ohľadom niektorých vecí, jeho odpoveď som tam [adresátovi Štefanovi II. Kohárymu] poslala.*“⁶⁸ Ako iný príklad možno uviesť tento výraz v spojení „vec Čelovčanov“.⁶⁹ Obec Čelovce (maď. Csall) patrila k panstvu Čabrad', ktoré bolo majetkom rodu Koháryovcov. Z kontextu listu však súčasne vyplýva, že Čelovčania chceli so Štefanom II. Kohárym riešiť nejaký problém týkajúci sa chotára.⁷⁰ O dva roky neskôr dala Judita Balassová spísať dokumenty k čelovskému chotáru. Obávala sa, či boli dobre napísané, pretože ich spisovali traja.⁷¹ Adresát aj odosielateľ listu poznali, o aké záležitosti sa jednalo, avšak pre bádateľa môžu byť takéto vyjadrenia málo zrozumiteľné. Preto výskum korešpondencie predpokladá neustále štúdium dostupnej literatúry pre čo najhlbšie poznanie života komunikujúcich osôb, ich aktuálnej situácie v čase písania listu, ako aj osôb spomínaných v listoch a vzťahov s nimi, ale rovnako je dôležité poznávanie dobových reálií na pochopenie celkového spoločenského kontextu.

Pri skúmaní korešpondencie možno konštatovať, že bez ohľadu na skúmanú otázku nie je možné všetky potrebné informácie vyčítať priamo z nej. Nesúvisí to len so skutočnosťou, že sa množstvo listov nezachovalo. Korešpondencia bola rizikovým komunikačným prostriedkom, čo sa premietlo aj na jej štruktúre.⁷² Hoci sa v listoch môžu nachádzať rôznorodé údaje, ľudia sa v nich nevyjadrovali ku všetkému, čo sa v ich životoch odohrávalo. Autori boli veľmi opatrní a zvažovali, k čomu sa vyjadria, a svoje listy starostlivo zapečatili, aby sa ich obsah nedostal k neoprávneným osobám. Navyše sa stávalo, že od adresáta požadovali

⁶⁷ ŠA BB, f. KC IV, no. 1597. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 17. 02. 1680.

⁶⁸ *Bezeg giördnek irtam uolt nemeli dolgok felöl mit irt im oda kultem...* ŠA BB, f. KC IV, no. 1475. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 03. 1672.

⁶⁹ ŠA BB, f. KC IV, no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670.

⁷⁰ *Csaliak oda készülnek hozzad magok hatarjok véghet...* ŠA BB, f. KC IV, no. 1447. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 23. 01. 1670.

⁷¹ ŠA BB, f. KC IV, no. 1475. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 20. 03. 1672.

⁷² DAYBELL, *The Material Letter...*, s. 10.

spálenie listu po jeho prečítaní, prípadne posielali šifrované správy.⁷³ Pri posielaní korešpondencie sa taktiež stávalo, že z bezpečnostných dôvodov mala osoba poverená odosielateľom pri doručení listu ústnou formou odovzdať ďalšie informácie adresátovi. Ako príklad možno uviesť úvod listu, pravdepodobne od Mikuláša Pálffyho,⁷⁴ Judite Bosnyákovej⁷⁵ z roku 1642: „*List Vašej milosti sme prevzali, a porozumeli sme aj Vášmu odkazu od Vášho služobníka.*“⁷⁶

Osoba doručovateľa bola veľmi dôležitým prvkom korešpondenčnej komunikácie v ranonovovekom Uhorsku. Vykonávanie tejto práce však malo svoje riziká. Lahko sa totiž mohli doručovatelia ocitnúť v životne nebezpečnej situácii, ako napr. v prípade, ktorý uvádzala Judita Balassová v liste synovi Štefanovi II. Kohárymu z roku 1674: „*Inú správu ten sedliak nepovedal, iba že pri Svätom Jure v Prešporku [...] človeka nesúceho listy zabili zlodeji, na vlastné oči videl, že ho zakopali.*“⁷⁷

Pri práci s korešpondenciou je teda z rozličných príčin užitočné uplatniť popri priamej metóde aj iné metódy získavania poznatkov. Vo všeobecnosti platí, že pri tvorbe historického diela sa musí historik usilovať o presnosť svojich faktov a aby uviedol všetky známe či poznateľné fakty týkajúce sa jeho témy a výkladu.⁷⁸ Z tohto dôvodu je osožné nelimitovať výskum len na jeden typ prameňa, ale podľa dostupných možností na základe skúmanej témy využiť aj iné zdroje poznania. Výborným doplnkom k výskumu súkromnej korešpondencie sú predovšetkým testamenty, denníky, itineráre, rodinné kalendáre, ale aj rôzne iné zápisky, memoáre, autobiografie, slávnostné príhovory a pod.

Ako bolo vyššie objasnené, korešpondencia nebola len komunikačným prostriedkom, ale bola aj prejavom štylizovaného obrazu pisateľa alebo pisateľky. Pri skúmaní myšlienkového sveta ranonovovekého šľachtica je preto vhodné šľachtické egodokumenty podľa dostupných možností doplniť o také zdroje, ktoré neslúžili na jeho sebareprezentáciu v spoločnosti. Ide o pramene, v ktorých skúmané osoby nevystupovali ako aktívne subjekty formujúce svoj obraz pre svoje okolie, ale boli

⁷³ DAYBELL, *The Material Letter...*, s. 10.

⁷⁴ Podpísaný ako *gróf P. Miklós*. V podobných prípadoch môže byť identifikácia osoby problematická, obzvlášť ak nie je uvedené (alebo nie je rozlúštené) ani miesto vzniku listu.

⁷⁵ Judita Bosnyáková (1616/1617 – 1680) bola manželkou Imricha II. Balassu a matkou Judity Balassovej. SCHRAMEK, László Péter: Wesselényi Ferenc, Lippay György és Balassa Imre vitája a Pest megyei főispánságról. In: *Történelmi Szemle*, roč. 53, č. 4, 2011, s. 540.

⁷⁶ *Az kezme levelet el vöttük, s iambor szolgaia altal teót izenetetis megh értettük.* ŠA BB, f. KC IV, no. 1001. Mikuláš Pálffy Judite Bosnyákovej, 21. 02. 1642.

⁷⁷ *Egyib hirt nem beszelt az az paraszt ember, hanem Szent Gyeörgynel Posonon [...] levelek vevő egy embert tolvajok meghültik, szemmével latta hogy el temetik.* ŠA BB, f. KC IV, no. 1514. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, 01. 07. 1674.

⁷⁸ CARR, *Co je historie?...*, s. 30.

pozorovanými objektmi hodnotenými niekým zvonku.⁷⁹ Takýmto spôsobom postavený výskum je veľmi zaujímavý v prípade ranonovovekých šľachtických žien. Korešpondencia ako egodokument skúmanej šľachtickej ženy by sa mohla doplniť napr. o denník muža, s ktorým sa poznala, ak by sa v tom denníku vyjadroval k jej osobe.⁸⁰ Popri možnosti rekonštruovať obvyklý obraz urodzenej dámy a jej každodenného života sa môžeme dozvedieť o jej vlastných postojoch a očakávaniach, ako aj o názoroch a požiadavkách spoločnosti a miere jej ochoty sa týmto predstávam prispôbiť.⁸¹

Iný systematický prístup predstavuje komparácia. Pri porovnávaní zisťujeme chýbajúce historické poznatky prostredníctvom analógie. Pri uplatňovaní tejto metódy je nevyhnutné presne určiť objekty porovnávaní, kritériá analýzy a sledované ciele.⁸² V korešpondencii Judity Balassovej máme k dispozícii aj jej vlastnoručne napísané listy. V tomto prípade je možné na základe týchto listov analyzovať jej písársky prejav, ktorý by sa potom mohol porovnať s prejavom iných vlastnoručne píšucich šľachtícien z tohto obdobia. Vyhodnotením často prítomných alebo opakujúcich sa spoločných znakov by bolo možné vytvoriť obraz predstavujúci písomný prejav gramotných ranonovovekých šľachtických žien. Iný pohľad by sa dosiahol, ak by sa rukopisný prejav šľachtickej staval do kontrastu ku korešpondencii písanej vzdelaným pisárom. Takýmto porovnaním by sa preukázali odlišnosti od pisárskeho prejavu, ktorý zodpovedá formálnym a štylistickým požiadavkám doby.

Iný príklad využitia komparácie pri výskume možno demonštrovať na otázke približného roku narodenia Judity Balassovej, manželky Štefana I. Koháryho. Tento údaj nie je v prameňoch priamo uvedený. Poznáme však dátum ich sobáša, ktorý bol zaznamenaný v rodinnom kalendári.⁸³ Keďže išlo o jej prvé manželstvo, môžeme odhadnúť približný rok jej narodenia na základe dobových analógií obvyklého veku vydaja mladých šľachtícien. V tomto prípade sa sobáš konal v dňoch 15. – 16. januára 1648, a šľachticné vstupovali v tomto období do manželského

⁷⁹ KOLDINSKÁ, Marie: *Nepřítomné i všudypřítomné. Obraz žen ve šlechtických ego-dokumentech 16. a první poloviny 17. století*. In: *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?* Eds. M. Lenderová – J. Kubeš. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2004, s. 9.

⁸⁰ Marie Koldinská v tejto súvislosti tiež zdôraznila, že nie je výrazný rozpor medzi obrazom ranonovovekej šľachtickej ženy tvoreným denními šľachticov a obrazom tvoreným korešpondenciou šľachtícien. KOLDINSKÁ, *Nepřítomné i všudypřítomné...*, s. 13-14.

⁸¹ KOLDINSKÁ, *Nepřítomné i všudypřítomné...*, s. 9.

⁸² ZOUNEK – ŠIMÁNĚ, *Úvod do studia dějin...*, s. 55.

⁸³ THALY, Kálmán (ed.): Gr. Koháry István naptári jegyzeteiből. In: *Történelmi Társaság*, 1878, s. 396-416.

zväzku zvyčajne vo veku 14 – 15 rokov. Z týchto údajov vyplýva, že sa Judita Balassová mohla narodiť niekedy okolo roku 1634.⁸⁴

Nepriama metóda sa využíva v prípadoch, keď sa k určitému javu v minulosti nezachovalo dostatočné množstvo prameňov. Informácie môžeme nepriamym spôsobom získať napr. prostredníctvom analogických vzťahov. Na rozdiel od priamej metódy sa postupuje od všeobecného k jednotlivinám.⁸⁵

V tejto súvislosti sa opäť môžeme pozrieť na odhadovaný čas narodenia Judity Balassovej, ktorým by mohol byť približne rok 1634. Tentokrát sa však môžeme pozrieť aj na iné údaje, ktoré by mohli tento záver potvrdiť, prípadne aj spresniť. Z korešpondencie rodiny vyplýva, že otec Judity Balassovej, Imrich II. Balassa, zomrel niekedy medzi rokmi 1633 – 1634, keďže jej matka, Judita Bosnyáková, sa už v roku 1634 titulovala ako vdova.⁸⁶ Ich manželstvo nemalo dlhé trvanie, zosobášili sa v roku 1628.⁸⁷ Počas tohto relatívne krátkeho manželstva prišli na svet tri deti, Imrich, Judita a Emerencia, ktoré sa tým pádom museli narodiť niekedy medzi rokmi 1628 – 1634.

Poradie detí je však otáznne. Pri výskume šľachtických rodov sa využívajú diela a bežne dostupné encyklopedické práce, ktoré čerpajú údaje zo starších zdrojov, v ktorých sa však vyskytovali chyby. Hoci boli v niektorých prípadoch tieto nepresnosti novými výskumami korigované,⁸⁸ môže pri tvorbe historického diela dôjsť k prebratiu nepresnej alebo chybnéj informácie.

V otázke poradia balassovských detí sa preto nemôžeme spoliehať len na údaje pochádzajúce zo staršej literatúry. Z korešpondencie však vyplýva, že Judita Balassová nebola najmladším dieťaťom. Vo svojich listoch označovala svoju sestru Emerenciu slovom „öcsémasszony“.⁸⁹ Týmto výrazom oslovovala alebo označovala žena inú, od nej mladšiu ženu.⁹⁰ Samozrejme, ďalší výskum korešpondencie by mohol poskytnúť viac informácií v skúmanej otázke.

Uvedené príklady sú len ukážkou metód výskumu korešpondencie na základe vlastného bádania, a slúžia len na ilustráciu využiteľnosti listov, pričom ani zďaleka nepredstavujú všetky možnosti výskumu, pretože tie sa odvíjajú vždy od konkrétneho prípadu. Čo sa bližšieho určenia hierarchie typov informácií obsiahnutých v korešpondencii

⁸⁴ LENGYELOVÁ, „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“..., s. 10-11.

⁸⁵ ZOUNEK – ŠIMÁNĚ, *Úvod do studia dějin pedagogiky a školství...*, s. 51.

⁸⁶ SCHRAMEK, Wesselényi Ferenc..., s. 540.

⁸⁷ MATUNÁK, Mihály: *A magyarbéli Bosnyák-család története. Körmöcbánya : Joerges Ágost özv. és fiánál*, 1895, s. 62.

⁸⁸ LENGYELOVÁ, „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“..., s. 10.

⁸⁹ Napr. ŠA BB, f. KC IV, no. 1644. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, november 1681.

⁹⁰ KISS, Gábor et al.: *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa*. Budapest : Tinta, 2012, s. 351.

týka, v tejto fáze výskumu to ešte nebolo realizovateľné, keďže na potreby štúdie bola využitá pomerne malá vzorka listov. Z tohto pohľadu by bolo potrebné výskum ďalej rozšíriť. Možno však usúdiť, že údaje týkajúce sa zdravia a existenčného ohrozenia mohli pravdepodobne mať prioritu pred inými typmi informácií.

Korešpondencia ako egodokument je vzhľadom na svoj charakter významným prameňom pre poznanie každodenného života ľudí v minulosti, ako aj ich myslenia a sebapoňatia. Z metodologického hľadiska predpokladá výskum korešpondencie interdisciplinárny prístup. Štandardne využívané prístupy, ako historický, literárny či jazykovedný, sa dopĺňajú o ďalšie, ktoré môžu pomôcť doceliť komplexnejšie poznanie. Veľmi užitočným sa javí výskum formálnej stránky listov, ktorá vypovedá o kultúrnych a sociálnych aspektoch svojej doby.

Dokumenty, bez ohľadu na ich charakter, a fakty z nich vytážené sú pre historika nevyhnutnosťou, avšak samé o sebe históriu nevytvárajú. Je dôležité si uvedomiť, že historické fakty v rýdzej podobe neexistujú, vždy sú do istej miery stvárnené mysl'ou príjemcu.⁹¹ Z toho zároveň vyplýva, že historické dielo je odrazom mysle historika, ktorý fakty našiel, vybral, usporiadal a vyložil. Z tohto dôvodu vo veľkej miere záleží na tom, akým spôsobom je možné s prameňmi pracovať vzhľadom na ich povahu.

⁹¹ CARR, *Co je historie?...*, s. 24.